

Retorik

En overlevelsesguide for dansklærere

Kock, Christian Erik J

Published in:
Dansk Noter

Publication date:
2012

Document version
Tidlig version også kaldet pre-print

Citation for published version (APA):
Kock, C. E. J. (2012). Retorik: En overlevelsesguide for dansklærere. *Dansk Noter*, (2), 14-19.

Retorik: En overlevelsesguide for dansklærere

Retorik lever som et valgfag i ungdomsuddannelsernes fagrække. Men der er en kedelig Catch-22: Der er kun få retoriklærere; derfor oprettes retorik kun som valgfag få steder; derfor er der kun få retoriklærere. Og uddannede retorik-kandidater har næsten ingen chance for ansættelse - skemalægningen tillader det ikke.

Alligevel spiller retorik en stor rolle på de danske ungdomsuddannelser. Læreplaner og vejledninger er proppet med retoriske elementer. Læreplanen for Dansk i Stx siger f.eks. i omtalen af sine formål: "Kritisk-analytisk sans og beherskelsen af et sikkert sprogligt udtryk fremmer elevens muligheder for at orientere sig og handle i et moderne, demokratisk, globalt orienteret samfund." De "faglige mål" siger bl.a. at eleverne skal "udtrykke sig præcist, nuanceret og formidlingsbevidst såvel mundtligt som skriftligt, beherske skriftsprogets normer for korrekthed og anvende grammatikkens og stilistikkens grundbegreber, dokumentere indblik i sprogets funktion og variation, herunder dets samspil med kultur og samfund, anvende centrale mundtlige fremstillingsformer (herunder holde faglige oplæg og argumentere for et synspunkt) med formidlingsbevidsthed" og "anvende centrale skriftlige fremstillingsformer (herunder redegørelse, diskussion, analyse og fortolkning) med formidlingsbevidsthed". "Argumentationsanalyse" og "retorisk analyse" indgår da også i kernestoffet – og meget mere kunne citeres.

Retorik – det oprindelige dannelsesfag

Jamen er alt dette retorik? Ja, for dette er hvad retorikfaget har befattet sig med siden det opstod ca. 400 f.K. Det var en undervisningsaktivitet der på alle disse områder satte fokus på praktisk udfoldelse. Det mest autoritative værk om oldtidens uddannelse, skrevet af den franske historiker H.-I. Marrou, fastslår retorikkens centrale rolle, idet han skriver: "Platon blev besejret: Han havde ikke held til at påtvinge eftertiden sit pædagogiske ideal; det var Isokrates der i det store og hele gik af med sejren og blev Grækenlands lærer og derefter hele den antikke verdens lærer". Og hvad stod Isokrates (436-338 f.K.) for? Jo, skriver Marrou, "fra og med Isokrates' tid er retorikken hele tiden blevet praktiseret som den normale form for videregående uddannelse." Den var, mente man, "det eneste redskab til at videregive alt det der gjorde mennesker til mennesker, hele den kulturelle arv der adskilte civiliserede mennesker fra barbarer".

Sådan var det i hele oldtiden, til dels i middelalderen og i høj grad i renæssancen. Kort sagt: Retorik er den vestlige kulturs oprindelige, sproglige dannelsesfag.

Det nye dansk-koncept: ”Dansk ånds historie”

Der skete så det at faget i oplysningstiden begyndte at tabe sin prestige, især på grund af naturvidenskabens og rationalismens fremmarch, og ca. år 1900 var dets dødsattest stort set udstedt.

Det var også omkr. 1900 at danskfaget opstod og fik den form som blev enerådende gennem det meste af århundredet. Arkitekten var Vilhelm Andersen, den første universitetsprofessor i dansk, der blev kaldet til jobbet i 1908. Gennem de næste årtier var dansk, som en selvfølge, et fag om den nationale danske (og nordiske) litteratur, læst i historisk rækkefølge - for at forstå ”dansk ånds historie” (med Andersens udtryk). Elevernes praktiske sproglige udfoldelse blev sat på vågeblus – bortset fra at Vilhelm Andersen betonedede oplæsning (og selv var en mester i det). Men oplæsningen blev snart nedtonet, og mundtlighed i øvrigt var forsømt. Med hensyn til undervisning i at skrive fandtes den ganske vist, mest under betegnelsen ”dansk stil”, men undervisningen bestod, hvis vi skal være ærlige, altovervejende i at eleverne skrev hver stil én gang, afleverede den og fik den ”færdige” stil tilbage nogle dage senere med karakter og kommentarer – uden at nævneværdig klassesetid blev sat af til at skrive, eller til at lære om at skrive. Det helt centrale i det nye koncept, tekstlæsningen, var rent hermeneutisk, dvs. den var indrettet på at tolke den nationale litteraturs tekster - tematisk, historisk, psykologisk.

Dette var slående forskelligt fra det som havde været fokus i tekstlæsningen gennem alle århundrederne siden antikken: at man læste forbilledlige tekster, dels for at erkende det forbilledlige i dem, dels for derved *at lære noget hvordan man selv kunne skrive bedre*. Læsningens fokus i den 'før-nationale' tid havde været knyttet til at eleverne skulle blive bedre til *selv* at frembringe tekster.

Lad os dvæle et øjeblik ved en overset kendsgerning: Det Vilhelm-Andersen'ske koncept i danskfaget, der fokuserede på tekstlæsning, skønlitteratur, nationallitteraturen, historie, fortolkning, og som både lærere og elever gennem det meste af 1900-tallet oplevede som en tidløs selvfølge – er kun ca. 100 år gammelt. Det er altså i historisk perspektiv slet ingen selvfølge, men kun en kort episode, hvor tingene så at sige blev vendt på hovedet i forhold til hvordan de havde været i mange hundrede år.

Det retoriske koncept

De mange hundrede års koncept for det centrale sproglige dannelsesfag var det retoriske koncept. Det fokuserede på elevernes egen mundtlige og skriftlige tekstproduktion. Der var også en gedigen portion tekstlæsning. Alt dette foregik til langt op i renæssancen helt overvejende på latin.

Men uanset om aktiviteterne var på latin eller på folkesproget, var målet at opdyrke elevernes egen sproglige udfoldelse. Og meningen med dét var at sætte eleverne i stand til at være fuldgældige medborgere i samfundet.

Det gjaldt også tekstlæsningen. Det er et princip man kan læse meget om hos de retningsgivende pædagoger, både i antik og renæssance. Det gælder f.eks. Isokrates i oldtidens Athen, Quintilian i den romerske kejsertid og Erasmus af Rotterdam samt Philipp Melanchthon (mest kendt som reformationsteolog) fra 1500-tallet. Men dette århundredgamle fokus i tekstlæsningen røg ud i Vilhelm Andersen nye koncept - som var parallelt med hvad der skete ca. samtidig i andre vestlige lande, hvor man også begyndte at se på tekstlæsning som en skoling i den nationale ånd, snarere end som udvikling af elevens selvstændige kunnen. Ligeledes blev alt andet som ikke var knyttet til den tolkende læsning af de litterære tekster, for det meste marginalt eller ikke-eksisterende - derunder argumentation, debat, formidling.

Nu har ungdomsuddannelserne så igen og til gavn taget en række af disse ”gamle” elementer ind – ikke mindst i danskfaget, dog uden at det ”nye” litterært-historiske fokus er opgivet.

Det er godt at de gamle elementer igen betones. Men det er ikke klassiske dansk-elementer. Det er klassiske retoriske elementer.

Når dét er sagt, er der i øvrigt ingen grund til at skændes om hvem der har patent på hvad. Det er et fremskridt og en nødvendighed at de tekstbaserede fag i ungdomsuddannelserne, altså primært dansk, tager mere målrettet fat på skriftlighed, mundtlighed, argumentation, debat, formidling - som nutidens læreplaner også kræver. Enten man kalder alt dette retorik eller ej, er der brug for at dansklærere, der jo er hårdt nok pressede, kan ruste sig bedst muligt på disse områder. Her er derfor to gode råd.

Retorisk tekstlæsning

Læs tekster på den ”retoriske” måde. Læs for, via læsning, at lære om *selv* at skrive. Det kan man gøre både med litterære og ikke-litterære tekster. Hvad de sidstnævnte angår (”sagprosa”), er det også det de er bedst egnede til. I en velskrevet sagprosa tekst er der jo sjældent ret meget der skal fortolkes, idet forfatteren typisk har gjort sin sag ganske klar. Men *hvordan* har forfatteren gjort det? Hvad er der gjort i teksten for at den skal overbevise? Hvordan prøver han/hun at sikre sig læserens opmærksomhed og sympati? Hvordan er teksten gjort levende og læseværdig? Hvor gode er argumenterne?

Den art analyse er noget andet end tematisk analyse, og noget andet end at diskutere forfatterens holdning, eller éns egen holdning til emnet. F.eks. kan det være lærerigt at læse en tekst med en holdning de fleste er imod - men sådan at man *ikke* skal tage stilling til holdningen eller emnet, men derimod til hvordan forfatteren har arbejdet for at skabe forståelse og tilslutning, og hvordan han/hun eventuelt kunne have gjort det bedre. I artiklen om ”imitatio”-princippet, nævnt i litteraturlisten nedenfor, har jeg selv givet eksempler på den slags læsning af både sag- og skønlitterær prosa.

Den brede retorikforståelse

Udnyt den retoriske tradition - defineret på den brede måde, som den altid selv har gjort. Som retoriker kunne man ønske sig at dansklærere og andre ikke-retorikere der arbejder med ”retoriske” emner, ville komme ud over det snævre retorik-begreb som synes at være mest udbredt. Her et retorik stort set er lig med ”logos, etos og patos”, samt retoriske figurer og ”kneb”. Den strukturalistiske litteraturforsker Gérard Genette har skrevet en lærerig artikel om hvordan begrebet retorik gennem de sidste århundreder gradvis er skrumpet, så det kun stort kun omfatter ”figurer”, og blandt dem næsten kun metaforer - men altså ikke argumentation, debat, mundtlighed, skriftlighed eller formidling.

Retorikfaget selv har altid kredset om disse begreber, lige siden Aristoteles skrev den første systematiske bog om faget. I hans *Retorik* er faget afgrænset som samfundsmæssig argumentation – altså den argumentation om fælles anliggender der fandt sted i et samfund som hans. Hans retorikbog er en argumentationslære – men bredere og anderledes i sit sigte end den art argumentationslære der har været udbredt i dansk sammenhæng, og som ældre gymnasie- og universitetslærere kender fra kurset filosofikum. Det eksisterede indtil 1971 og indeholdt en hel del rent logisk argumentationslære, hvor det gjaldt om at argumenter skulle være logisk ”gyldige”.

Retorisk argumentation

Læren om logik og logisk gyldighed blev også opfundet af Aristoteles – men man skal bemærke at han med henblik på argumentation om samfundets anliggender mente at der var behov for en anden disciplin: retorik. Logik var ikke nok. Det særlige ved argumentation om samfundets anliggender er nemlig at den i sidste instans handler om *handlinger* – altså om hvorvidt vi i fællesskab skal vedtage at *gøre* dette eller hint. Det er det man også kan kalde *praktisk* argumentation – dvs. handlings-argumentation.

Aristoteles så klart at når vi argumenterer om fælles beslutninger (og det er f.eks. det vi typisk gør i politik), findes der ikke logisk gyldige argumenter. Man kan ikke ”bevise” at det f.eks. var det rigtige at afskaffe ”fattigdomsydelserne” eller at gå ind i Irak-krigen, osv. Om den art beslutninger er det både legitimt at være for og at være imod. Hvad man er, afhænger bl.a. af de holdninger og værdier man som individ tror på. Der er altså et stort element af subjektivitet og værdier og også af følelser involveret i den slags sager. Og det er lige nøjagtig dem som er den retoriske argumentations mest centrale emneområde. Dette emneområde omfatter også etiske standpunkter og dilemmaer, f.eks. vedrørende abort, dyreforsøg, nye teknologier osv. I den art sager spiller følelser afgørende ind. Der er også følelser og holdninger involveret når det gælder troværdigheden af dem der argumenterer for en bestemt holdning i den slags sager, eller som argumenterer for at vi skal vælge dem til at lede landet.

Det virkelige livs argumentation er altså gennemsyret af det som Aristoteles kalder *patos* og *etos*; disse faktorer er med andre ord umulige at skille ud fra argumentation om fælles anliggender i samfundet. Læren om den slags argumentation *er* retorik – ikke logik eller anden form for filosofi. Det mente Aristoteles – og det var trods alt ham der (også) grundlagde de fleste af den vestlige filosofis discipliner, derunder logikken.

Derfor hører praktisk argumentation ikke ind under sproglære, og det er ikke en danskfaglig specialitet. Sproget er en del af argumentationens arsenal – ikke omvendt. Al retorisk argumentation, dvs. argumentation om praktiske beslutninger, er gennemsyret af sproglige virkemidler af alle slags. Det er netop fordi man i retorisk argumentation ikke kan bevise noget, sådan som man kan i matematik og logik. Men i stedet må man prøve at vinde *tilslutning* hos sine tilhørere – eller nogle af dem - i en eller anden grad. At retorisk argumentation inddrager alle disse aspekter – *etos* og *pastos*, sproglige virkemidler, hensyntagen til tilhørernes særlige holdninger og værdier, osv. – er simpelthen en følge af at retorisk argumentation grundlæggende handler om beslutninger ud fra værdier.

Farvel og tak til det snævre retorikbegreb

Det er også derfor at retorikere siger til dansklærere og andre der taler om retorik: lad være at definere retorik snævert, så det kun er følelsesappel plus figurer. Det er desværre den retorikforståelse man finder i ellers fremragende videnskabelige værker som f.eks. Erik A. Nielsens *Kristendommens retorik: den kristne digtnings billedformer*, eller i glimrende pædagogiske værker som f.eks. det nye, altomfattende danskmateriale *Krydsfelt* fra Gyldendal. Ved at operere med dette

begrænsede begreb begrænser man sin egen adgang til enorme pædagogiske ressourcer fra både fortid og nutid. Og man kommer til at få en misvisende, spaltet opfattelse af sprog som ”det egentlige indhold” plus ”den ydre form”. En tilsvarende, misvisende spaltning får man med hensyn til hvordan mennesker påvirker og påvirkes gennem sproget: Man kommer til at opstille rationelt ræsonnement og følelser som modpoler der er i strid med hinanden. Det var f.eks. Platons opfattelse. Men bl.a. moderne hjerneforskning har påvist at mennesker ræsonnerer dårligt uden følelsernes medvirken. Og det er hvad retorikkens tænkere altid har ment.

Retorik blev af sine egne teoretikere, fra og med Aristoteles, defineret som læren om hvordan vi argumenterer og søger tilslutning i dagligdagens og samfundslivets beslutninger. I den art argumentation er menneskers iboende følelser og værdier uvægerlig involveret; det beskrev Aristoteles med et begreb som han selv anså for det centrale i sin retorikteori: ”entymemer”, dvs. argumentation der appellerer til noget i tilhørernes sind. Praktisk argumentation er ikke en særskilt disciplin der hører under filosofien eller sproglæren; den er derimod lig med Aristoteles' oprindelige definition på hvad retorik er.

Siden da er retorikkens felt gennem tiden blevet endnu bredere, sådan at det snarere kan afgrænses som ”læren som al hensigtsbestemt brug af sproget”. Derfor synes retorikere at det snart må være slut med retorikopfattelser som den vi også kender fra bibliotekernes decimalklasse-system, hvor ”retorik” (80.8) er en underdel af kategori 80: ”Litteraturteori og litteraturforskning i alm.”

Men at retorikere nødig vil skubbes ind i denne lille bås, er ikke hovedsagen. Det vigtige er at når vi, i hvilket skolefag det måtte være, vil lære eleverne om det som man gennem århundreder kaldte retoriske emner og færdigheder, så skal vi drage nytte af en bred, integreret forståelse af hvordan sproget virker. Sådan en forståelse har eksisteret i retorikken siden oldtiden og er videreført i nutidens retorikfag.

Nederst i artiklen har jeg derfor anført en udvalg af nyttige skrifter der på en pædagogisk brugbar måde formidler den art forståelse.

Litteraturliste: Retorik på dansk

Aristoteles. 1991. *Retorik*. Oversat med introduktion af Thure Hastrup. København (Museum Tusculanums Forlag).

Borup, Helle, og Hanne Skov. 2007. *Som man råber i skoven: praktisk kommunikation fra idé til deadline*. Frederiksberg (Frydenlund).

Borup, Helle. 2007. *Ud med sproget: grundbog i retorik for gymnasiet og HF*. Frederiksberg (Frydenlund).

Cicero, Marcus Tullius. 1998. *Retorik til Herennius*. Oversat af Søren Hindsholm. København (Gyldendal).

Flindt, Nanna. 2009. *On Purpose: Rhetorical Analysis of Non-Fiction*. København (Gyldendal).

Gabrielsen, Jonas, og Tanja Juul Christiansen. 2010. *Talens magt: indføring i mundtlig retorik*. 2. udgave. København (Hans Reitzel).

Genette, Gérard. 1970. "Den begrænsede retorik". *Rhetorica Scandinavica* 7(1998): 6-19.

Hvass, Helle. 2007. *Mundtligt dansk*. København (Gyldendal).

Jørgensen, Charlotte og Lisa Villadsen (red.). 2009. *Retorik. Teori og Praksis*. 2. udg. Frederiksberg (Samfundslitteratur).

Jørgensen, Charlotte, Christian Kock & Lone Rørbech 1994. *Retorik der flytter stemmer. Hvordan man overbeviser i offentlig debat*. København (Gyldendal). Findes som e-bog, kan downloades fra *Retorikforlaget*.

Jørgensen, Charlotte, og Lisa Villadsen (red.) 2009. *Retorik. Teori og Praksis*. 2. udg. Frederiksberg (Samfundslitteratur).

Jørgensen, Charlotte, og Merete Onsberg: *Praktisk argumentation*. 3. udgave. Nyt Teknisk Forlag, 2008

Kock, Christian. 1993. "Skrivetime". *Mål og mæle* 16, 4, 16-20.

Kock, Christian. 1999. "Dansk stil - hermeneutik eller tekstfrembringelse?" *Dansk Noter*, særnummer 2, 67-70.

Kock, Christian. 2000. "Klassikeren 2: Philipp Melanchthon: Om Efterligning". Introduktion og oversættelse. *Rhetorica Scandinavica* 16, 12-25.

Kock, Christian. 2000. "Rhetorical Analysis of Non-Literary Texts". *Anglofiles* 117, 46-50.

Kock, Christian. 2001. "Imitatio: en bro mellem tekstlæsning og skriftlig fremstilling". *Dansk* 2/01, 3-10.

Kock, Christian. 2003. "Klassisk retorik som ressource for moderne tekstlære". I Jens Peter Jensen (udg.): *Retorik*. Århus: Klassikerforeningens kildehæfter, 15-32.

Kock, Christian. 2003. "Retorisk kritik af litterære tekster". *Rhetorica Scandinavica* 26, 55-67.

Kock, Christian. 2006. "Læsning som grundlag for skriftlighed". *Anglofiles* 139, 69-72.

Kock, Christian, og Birthe Tandrup. 2006. *Skriv i alle genrer*. København (Gyldendal).

Kock, Christian. 2010. "Ned under overfladen i den politiske debat - via undervisning i argumentation". *Kvan - et tidsskrift for læreruddannelsen og folkeskolen* 30 (88), 58-68.

Klujeff, Marie Lund, og Hanne Roer (red.). 2009. *Retorikkens aktualitet – Grundbog i retorisk analyse*. 2. udg. København (Hans Reitzel).

Quintilianus, Marcus Fabius. 2000. "Om efterligning". Oversat og introduceret af Pernille Harsting. *Rhetorica Scandinavia* 16: 5-11.